

CASTALDO ERDÉLYBEN.

NEGYEDIK KÖZLEMÉNY.

XI.

A szolnoki vár ügye és Kászim pasa expedíciója Erdélybe egyfelől, másfelől pedig az afrikai tengerparton fekvő említettem két városnak elfoglalása Doria részéről és az időközben a porta szolgálatába állott Dragut-Reisz további garázdálkodásai sűrű jegyzék-változásra adtak alkalmat a porta és az osztrák testvérpár udvarai közt, de egyelőre még mindig csak tollháborúnál maradt a dolog.

Rusztém pasa panaszkodott Malvezzinek, hogy Ferdinánd fegyveres erőt küldött a barát segélyére, de Ferdinánd ezt kereken tagadta s utasította követét, hogy jelentse ki a portának, hogy ámbár hatalmukban állott volna Ferdinánd csapatainak az Erdély ellen vonulód budai pasát hátulról megtámadni s neki nagy kárt okozni, Ferdinánd seregei híven megtartották a fegyverszünet feltételeit és zavartalanul engedték a pasát a hadba vonulni és székvárosába Budára visszatérni. Mindaz a mit Ferdinánd Erdélyt illetőleg tett, egyszerűen az volt, hogy bizonyos követeket (certos nuntios) küldött az országba oly czélből, hogy az Izabella, a barát és Petrovics közti viszályt elintézzék s őket arra intsek, hogy békés egyetértésben éljenek egymással és patvarkodásaikkal ne ingereljék haragra a törököt. Egyéb dolgokban pedig (in reliquis autem) szívesebben magához a törökök hatalmas császárához fog Ferdinánd fordulni és az ő igazságossága-, méltányossága-, barátság- és kegyességétől elvárni minden vitás dolog elintézését, mintsem ellenséges indulattal fegyvert ragadni ellene.¹⁾

¹⁾ Ferdinánd Malvezzihez. 1550 decz. 31. Hurmuzakinál, vol. II.

A két afrikai várost illetőleg pedig — Bucholtz szerint — a szultán főorvosa és vadász mestere («der Protomedikus und Jägermeister») azt felelték 1550 december havában, hogy a szultán a két város elfoglalása miatt fölötte neheztel és hogy míg ez az ügy elintézve nincs, nem volna tanácsos, vele valamit «Magyarország ügyében» megkísérteni («ihn wegen des Königreichs Ungarn zu versuchen»),¹⁾ azaz a szultánt a török-magyar határ világos megszabására nézve egyezkedésre bírni. A szultán kész 1551 márczius haváig a határidőt meghosszabbítani. Ha addig V. Károly vissza nem téríti az elfoglalt két várost Afrikában, úgy bizonyára vége lesz a békének és ily eshetőséggel szemben haszontalan dolog volna időközben Károly vagy Ferdinánd más ügyeiben tárgyalásokba bocsátkozni. Ha pedig a két város visszatérítetik, úgy a határkérdés ügye is remélhetőleg gyorsan el fog intéztetni. Az hogy a határszabályozás alá eső területen már mecsetek is épültek, nem képezne e tekintetben akadályt, mert mint már volt erre nézve több praecedens. (idézve Bucholtznál). Csak annyi volna szükséges, hogy a török papok beleegyezésüket adják a mecsetek áthelyezésére és a terület-kiváltásnak azután mi sem állna útjában.

Azt is írja a továbbiakban Malvezzi (u. o.), hogy a pasák közt nagy vitákra adott alkalmat a kérdés, hogy vajjon mi volna jobb: a keresztényekkel kötött békét továbbra is föntartani s a birodalom egész erejét ismét a perzsák ellen vezetni, vagy pedig békét kötni ez utóbbiakkal és Magyarország és a kereszténység ellen háborút viselni. A szultán s a pasák és a többi török főtisztek többsége egy perzsa hadjárat mellett szóltak, Rusztem pasa és fivére (az első tengernagy) azonban a keresztények ellen indítandó háború tervét pártolták. De egyelőre végleges megállapodásra nem jutottak.

Azon kérdés eldöntésénél, hogy a törökkel béke legyen-e vagy háború, Malvezzi a maga személyét teljesen tekinteten kívül hagyni kéri, «mert boldogabb halált nem ismer annál, a kereszténység érdekében, Ferdinánd és a császár szolgálatában meghalni». Vértanú-halálra gondolt-e a derék ember? vagy pedig a

part. I. p. 262. — Több levél idézve a *Venet. Depesch.* II. köt.-ben, továbbá Hubernél, Lanznál stb. különösen a szolnoki vár dolgában.

¹⁾ Bucholtz VII. 239.

Jediculában lassankint éhen vesző és orvosi segély nélkül kínos nyavalyában fetregő szerencsétlen Maylád István sorsa lebegett-e szemei előtt?

Malvezzinek márczius 21-iki leveléből (u. o.) pedig arról értesülünk, hogy ő ezúttal az irányában jóindulatú Akhmet pasánál, «ama bizonyos fontos ügyben» még egy kísérletet tett, de a pasa nem engedte meg neki bevégezni előterjesztését, hanem udvarias szavakban tudtára adta a követnek, hogy mindaddig, míg a két afrikai város ügye el nincs döntve, más ügy szóba sem jöhet.

E levelében épúgy mint ápril 17-éről kelt jelentésében is azt írja Malvezzi, hogy a szultán őszintén kívánja, hogy fegyverszünet maradjon továbbra is és hogy Szulejmán még inkább akarja a békét, mint akár Károly császár, akár pedig Ferdinánd.¹⁾

Si vis pacem, para bellum! És az e régi mottóban adott utasításhoz képest mind a szultán, mind pedig szövetségese, II. Henrik francia király, nagy erélylyel haladtak előre hadi gályáik felszerelésével és fölfegyverezésével. A két hajóraj célja az volt, hogy egymással egyesülve, az algiersi «király» és Dragut-Reisz segélyére menjenek.²⁾

A francia király azonkívül fegyveres erővel elfoglalta a pármai hercegséget. Értésére esett ugyanis, úgy írja, hogy V. Károly császár a pápa segélyével magához szándékozta ragadni a hercegséget; de Henrik oltalmába vette a pármai herceget, ki karjai közé menekült s e miatt annyira megharagudtak a pápa és a császár a hercegre, hogy székvárosában ostrom alá készültek őt venni, de Henrik megelőzte őket s pénzt és fegyvereseket küldött a fenyegetett ország védelmére. E fegyveres beavatkozás zavarólag fog hatni a trienti zsinatra is, melyet a pápa a császár kérelmére hívott volt össze, hogy a Németországban dúló vallási villongásoknak véget vessen. Henrik elbeszéli V. Károly további bajait és gondjait is és azután hozzát teszi, hogy «egy szóval a császárnak legalább egy évre ki vannak szabva a teendői.»

¹⁾ Bucholtz VII. 240.

²⁾ Aramon jelentése ápr. 7-ről és II. Henrik utasítása részére. Champigny május 17-én. Ribier, II. 294—300.

XII.

Hogy Fráter György pityergése Izabella királyné lábainál Gyula-Fejérvárott csak színpadi hatásra célzó tettetés volt, hogy továbbá eszeágában sem volt a Ferdinánddal egyszer megindított tárgyalásokat félbeszakítani s hogy azért az Izabella királynévali kibékülése csak színlelt volt, és soha sem volt komoly szándéka a barátnak a királynénak és fiának ígért hűségben megmaradni — azt nem Fráter György ellenségeitől, hanem saját levelezéséből tudja a történelem. Már december 6-án írja Báthory Andrásnak, hogy «azokat a dolgokat», melyekről Báthory és Salm gróf írtak volt neki, «kiváló gondjában fogja részesíteni», s egy vagy két nap múlva el fogja hozzájuk küldeni bizalmas emberét. És csakugyan másnap, decz. 7-én, kiállította megbízó levelét Somlyói Báthory Endre és Tinninai Boynichych György részére.¹⁾ A barát említette «halasztást nem tűrő ügye» aligha volt más, mint Erdély átadása és «az urak», kiknek eljövételét a barát biztosainak be kellett várnia, nem voltak mások, mint Ferdinánd biztosai.²⁾ A közöttük folyt tárgyalásokról azonban hiányoznak a tudósítások.³⁾

Nagyváradra pedig, hova Erdélyből jövet karácsony előestéjén érkezett meg, a barát már január 20-ra (Fábián és Sebestyén napjára) részleges gyűlést hirdetett vala «mind erdélyieknek és magyarországiaknak». A rendek egybegyűltek és Fráter György bemenne a gyűlésbe, u. a. hó 22-én intette a rendeket, hogy «a veszedelem rajtunk vagon és hogy sem ő sem a királyné

¹⁾ Károlyi 198—200. ll.

²⁾ Károlyi szerint «Sbardalath Ágoston váci püspök, (Ecsedi) Báthory András és Teuffel Mátyás» (így) voltak a királyi biztosok.

³⁾ Károlyi közli Fráter és Petrovics megbízó levelét Salm Miklós és Báthory Endre «csász.» biztosokhoz somlyai Báthory Endre és Boynichych György részére 1550 decz. 7. (198. l.) — Ha ezt a levelet Petrovics csakugyan aláírta úgy ő valószínűleg nem tudta, hogy mi járásban volt ama két egyén. — Decz. 24-én írja a barát Salmhoz, kinek halálát még nem tudta, hogy «credimus Dominationen vestram . . . hactenus de omnibus rebus et negotiis per eosdem dominum Andream Báthory de Somlyó et Georgium Horvát certiorum factum esse» (U. o. 199.)

asszony nem elég az oltalmazására (és) intette arra őket, hogy fejedelmet és urat keressenek, ki megmaradásukra gondot tudjon viselni.»¹⁾ Hogy vajjon Fráter György adott-e némi útmutatást, hogy a föld kerekiségének melyik pontján voltak a sokat zaklatott rendek keresendők ily fejedelmet, arról hallgat a krónika. Ha a Lajtán túl keresték, úgy elmondhatta rólok a világ, hogy «ces messieurs n'ont appris rien et ont oublié tout». Már az 1542-iki év eseményeiből meggyőződhetett a szegény magyar haza, hogy az osztrák határ felől hasztalanul vár hathatós segílyre a török ellen. Dr. Károlyi Árpád az azon évi fegyverviselést elnevezte a német birodalom «nagy hadi vállalatá»-nak Magyarországon. Az eredmény után ítélve, a «kudarcz» szó találőbb volt volna «vállalat»-nál.

«A világ» — írja Horváth Mihály — «mely mindig külszín szerint s azért gyakran ferdén ítél, nem tudta felfogni, hogy Fráter György nem annyira önhatalom- és uralkodási vágya miatt, mint azért játszá a török iránt ama kétszínű szerepet, mivel Ferdinándban eddigelé az ország védelmére elég támaszt nem nyervén, csak ilyféle színlelés által volt képes megőrizni a hazát, hogy a barbár, álnok pártfogó azt el ne foglalja.»²⁾ Ha Fráter György csakugyan lehetségesnek tartotta azt, hogy a törököt ámitással és színleléssel, hazugságokkal és hízegéssel Erdélyből távol tarthatja mindaddig, míg az osztrák háznak megszorodott annyira pénze és hadereje — no meg a jóakarata is — hogy a szerencsétlen erdélyieknek is jut valami belőle, s míg őket a német a megcsalt török bosszújától hathatósan megvédeni képes, vagy pedig kész lett, úgy a barát nem volt ama lángész, melynek őt védői és bámulói föltüntetik, hanem szellemi vaksággal sújtott szerencsétlen ábrándozó és szájalomra méltó hóbolygós.

Drinápolyban ezidőtájt már jól tudták, hogy a barát min törte fejét. A francia követ már idézett, 1550 december 16-ról kelt leveléből világos, hogy a porta, értesülve volt arról, hogy Fráter György

¹⁾ Báthory András magyar levele, 1551 jan. 27. Teljes szövegét közli Pesty *Krassó vármegye történetében* IV. 51—52; és utána a *Doc. priv. la Ist. Rom.* II. part. IV. 512. — Részletet közöl Fraknoi is *Magyar Orsz. Eml.* III. 381.

²⁾ Id. m. 276. l.

és Ferdinánd titkon együtt tartanak. A kósza hír szerint ez utóbbi megengedte volt katonáinak a barát szolgálatába állni és tőle zsoldot húzni.¹⁾ De egyelőre a törökök nem akarták Fráter Györgyöt túlszigorú rendszabályokkal végletekre kényszeríteni, mert attól tartottak, hogy fenyegető veszély esetén könnyen rábeszélhetné a királynét is a porta elleni «lázádsra» (que ledit Frère George ne persuade à elle de se rebeller contr' eux), ki ily elpártolás esetén épen akkortájt számíthatott fivérének, a lengyel királynak, támogatására is.²⁾

Már pedig, mint már előbb láttuk, egy ily eshetőleges hármasszövetségtől, Ferdinánd, Izabella és a lengyel király között, nagyon félt a szultán. A meddig tehát a barát a látszatot megőrizte és a porta ellen nyilvánosan föl nem támadt, sőt ellenkezőleg fölötte alázatos hangon írt számos leveleiben folyvást a porta hű szolgájának és rendületlen hívének vallotta magát,³⁾ a törökök czélszerűnek tartották a barát irányában ugyanazt a politikát követni, mint ő a porta irányában és az általa kezdeményezett komédiában a részéről nekik szánt szerepet nyugodtan elfogadni. Mundus univ ersus exercet histrionam! Így fogta föl a dolgot Aramon is, ki miután elbeszélte volt királyi urának az erdélyi dolgoknak akkoron való állását, hozzá teszi azt, hogy «szép játékra» (quelque beau jeu) lehetünk elkészülve s megígéri, hogy tehetsége szerint minden

¹⁾ Valószínűleg csak Aldana és Balassa János embereinek kalandjainak híre jutott el a portára.

²⁾ Így pl. 1550 július 21-én írja Malvezzi, hogy Petrovich «ha mandato a dire a bocha al Bassa che fra Zorzi cerca di atosicarlo esso Petrovich et la Regina et il figliolo et che . . . continuamente etiza el Re de Polonia per inimicarlo al detto Signor.» Hurmuzaki, vol. II. part. I. p. 261. — A porta és lengyel király, Zsigmond Ágoston, közt éppen ez időben némi feszültség uralkodott, melyre a lengyel király országában élő «némi latrok» adtak okot, kik kirabolták, földúlták és fölégették «Ianchyarmam (? Ochyakovo)», mely ügyben a porta Musztafa csauzt elküldötte a lengyel királyhoz. L. «Litterae Turcae ad Regen Poloniae» (u. o. p. 258) ily kelettel «die decimo Martii 1550 a Nativitate vestre Messie». — Továbbá a lengyel király feleletét a szultánnak (u. o. 260) junius 15-ről; Hammer XXXI. könyvét (francia kiadás VI. 19. jegyzet), Verancsics levelét Hasenbergius Jánoshoz, 1550 július 7-éről (VII. 80—83); stb.

³⁾ Lásd pl. leveleit *Epist. Proc.* II. 369 és köv. ll.

ajánlkozó alkalommal és eszközzel fogja előmozdítani II. Henriknek érdekeit — azaz a fegyverszünet fölbomlását.

A porta tehát az újonnan elvállalt szerephez alkalmazkodva, két csauszt küldött Erdélybe. Alit és Musztafát, kik 1551 január közepe táján érkeztek meg Brassóba,¹⁾ honnan Ali csausz levél útján tudatta a még mindig Nagyváradon tartózkodó Fráter Györggyel, hogy levelekkel érkezett meg a portáról és vagy be fogja várni a barátot, vagy pedig el fog menni hozzá, ha ez utóbbi el nem jöhetne. A barát erre fölszólította a csauszt, hogy jöjjön el hozzá még pedig minél gyorsabban, mert a portai adó behajtásával lévén elfoglalva, hozzá el nem utazhat. Ali csausz válaszában megígérte, hogy föl fogja keresni a barátot és ki is tűzte a találkozás napját, de megváltoztatván úti tervét Izabellához utazott Gyula-Fehérvárra. Az alatt, hogy ennek udvaránál időzött, a barát kétszer is küldött hozzá futárt, fölkérve őt, hogy jöjjön el, de a csausz azt adta feleletül, hogy szívesen jönne, de a királyné nem ereszti. Mután pedig úgy értesült a barát egynémely előkelő erdélyi úrtól, kik beszéltek volt a csauszszal, hogy ez a szultán egy fermánjával jött meg, melyben a nagyúr Fráter Györgyöt régi méltóságai ba visszahelyezi, a királyfit újra az ő gyámsága alá rendeli, a portai adó behajtásával őt bizza meg s megparancsolja az erdélyieknek, hogy a barát tudta és akarata nélkül misem történjék: Fráter György rögtön útnak indult, hogy Ali csauszt fölkeresse,²⁾ s meg is

¹⁾ *Erd. Orsz. Eml.* I. 270, a jegyzetben. — Hogy pedig a Fráter Györgynek a szultánhoz írt levelében Ali csauszra vonatkozó tudósítása (*Epist. Proc.* II. 370—372.) a csausznak ezen és nem a megelőző évi látogatására vonatkozik, amint ezt némely történetírónk vélte, az az egész elbeszélésből világos. Ali első látogatása alkalmával a barát vagy Gyula-fehérvár alatt vagy a várhoz közel valahol táborozott s így a csausz aligha utazhatott volna el négy nappal a rögtön útnak indult barát megérkezése előtt. — Horváth Mihály 1551 közepén Alit ismét Erdélybe importálja (id. m. 287) és hivatkozik Malvezzinek junius 15-ki jelentésére Bucholtznál (VII. 259); de ott a csauszról egy árva szóval sincs említés téve. — Egy Ali nevű csausz csakugyan járt a barátnál julius hava körül, de küldetésének céljáról mitsem tudunk. L. a beglerbég levelét a baráthoz. Károlyinál 265. l.

²⁾ A barát mentségül, hogy miért nem ment el a fehérvári gyűlésre, azt írja Ferdinándnak, hogy a folyók áradása akadályozta meg őt oda el-

írta Alinak és csausztársának, hogy már útban van hozzájuk. De a csauszok figyelembe sem vévén leveleit, már négy nappal a barát megérkezése előtt elutaztak és azért a barát velük nem beszélhetett.

Hogy a csauszok Erdélyben mit végeztek, azt már elbeszélte részletesen Szilágyi Sándor¹⁾ s azért a jelen alkalommal csak röviden akarom érinteni a dolgot. Izabella meghallgattatásukra országgyűlést hivatott össze Gyula-Fejérvárra február 22-ére. A rendek megjelentek és újlag hűséget esküdtek a királynénak és fiának és ezeket uralkodóiknak ismerték el. A porta részéről követelt adófölemelés kérdésének tárgyalását rendes országgyűlésre halasztották, melyre a Gyula-Fejérváron jelen nem levő barátot is meghívták, hogy jöjjön el de sereg nélkül,²⁾ a rendek pedig fegyveresen. A törökök részéről újabban sürgetett becsei vár ügyében pedig határozzon a királyné, a mint ezt fia és az ország java kívánják.³⁾ Azonkívül követséget küldöttek a baráthoz,

menni. Károlyi 218. — Ezt a mentséget azonban elfelejti a szultánhoz írt levélben, kinek azt írja, hogy a portának szánt adó behajtásával volt elfoglalva. *Epist. Proc.* II. 370. — Amint azonban barátai megmutatták neki az Ali hozta fermán másolatát, az árvizel vagy portai adóval nem törődve, rögtön útnak indult. U. o. 371.

¹⁾ *Erd. Orsz. Eml.* I. 269—272 és 312—319.

²⁾ A barát azt írja Ferdinándnak (u. o. 317), hogy «intellexi diem comiciorum, a dominica Reminiscere ad dominicam Judica dilatum esse, terminum autem ita brevem non alia ratione comitiis constitutum esse iudico, quam ut illis interesse non possim.» Ezt márczius 4-én írja a barát Nagyváradról. Miután pedig Judica vasárnap 1551-ben márczius 15-ére esett és a királyné a gyűlés helyéül Enyedet tűzte ki, a barátnak nem volt oka zúgolódni az idő rövidsége miatt. Ámbár ő már febr. 23-án tudta (u. o. 273), hogy Ali csausz a szultánnak öt régi állásába visszahelyező fermánjával érkezett meg a királynéhoz, még márczius 9-én is (u. o. 319) Nagyváradon vesztegel. Ha tehát a királyné csakugyan szántszándékkal rövidre szabta az időt, azt vagy arra kell magyaráznunk, hogy a csauszok türelmetlenkedtek (u. o. 314). vagy pedig, hogy a királyné valóban nem akart időt engedni a barátnak, hogy sereget gyűjtsön és fegyveres erővel jelenjék meg a gyűlésen. Utiešenović, kinek Petrovics a «mumus»-a, egész komolysággal azt írja, hogy «da schrieb Isabella, wahrscheinlich auf Anstiften des Petrović, für den 15. März 1551 einen Landtag nach Gross-Enyed aus, mit der Absicht, Br. Georg abzusetzen.»

³⁾ Bucholtz szerint (VII. 257) Malvezzi azt írja ápr. 8-án Drinápoly-

megkérdezni őt, valljon igaz-e a hír, hogy ő német uralmat akar az erdélyiek nyakára hozni. A rendek ugyan nem adnak hitelt ennek; ha azonban csakugyan ez volna szándékában, fölszólítják, hogy hagyjon föl tervével, mert ők, az erdélyiek, Izabella királyné és fiának hívei akarnak maradni. A miből eléggé világos, hogy bármily régen és bármily melegen is óhajtották vala széles Magyarországon a német uralmat, a Királyhágón túl Ferdinánd országlását még ekkor nem tekintették «örvendetes esemény»-nek.¹⁾ Tinódy sze-

ből, hogy a királyné Becse vára helyett pénzt ajánlott a portának, hogy továbbá Izabella engedélyt kért a szultántól, hogy fiát királylyá koronáztathassa és a nemrég török fogságban meghalt Maylád holttestét Konstantinápolyból haza szállíttathassa. — Verancsics más valamit hallott harangozni e azt írja Bécsből 1551, márczius 8-án, hogy a két csausz (t. i. Ali és Musztafa) azért jött Erdélybe, hogy János Zsigmond megkoronáztatását «követeljék» (!?). *Epist. Proc.* II. 243 — Erről azonban Báthory András mitsem említ, ámbár különben jól van értesülve az erdélyi dolgokról. (U. o. 245.) — Verancsics ezuttal megnevezi a hír forrását, hogy t. i. «hoc novum ex vulgarium hominum (vetularum?) rumore» hallotta és nem is merné ismételni «nisi id ipsum etiam a Reverendissimo Domino Cancellario confirmari audivissem». Nyomban azután hozzáteszi, hogy Fráter György «embere (Bornemissza Gergely) a múlt éjjel» utazott el Bécsből Ferdinándhoz (Ágostába) és megígérte, hogy nyakra-főre, lóhalálába fog sietni hozzá. «Így beszélék a dolgot». — A barát egy hívének jelentéséből tudjuk, hogy a két csausz a királyfi megkoronáztatását megígérte és nem követelte. *L. Erd. Orsz. Eml.* I. 312—313. — Még 1550 október havában azon álhír terjedt el, hogy Petrovics a budai pasának ajánlatot tett vala, hogy neki Becse és Becskerek várait átadja. Huber szerint (17. l.) Fráter György terjesztette a hírt; forrást azonban nem idéz. Úgy látszik az *Epist. Proc.* II. 214. és 219. lapjain előforduló két passust forrasztotta össze («zusammengeschweisst!»). Hogy a hír merő hazugság volt, a fönebbiekből eléggé világos. A váci püspök pláne azt hiesztelte Ágostában, hogy Petrovics Erdély és Tisza közt fekvő két várat már át is adott a törököknek. *L. a velencei követek jelentését, 1550 nov. 6-áról. Venetian. Depesch.* II. 472. — Ugyanezek jelentik 1551 feb. 1-jén, hogy «a barát egy embere» érkezett meg Ágostába. Ettől hallották hogy Petrovicshoz Temesvárhoz két csausz érkezett, hogy őt Becse (Bache et Bache-rech) és Becskerek átadására sürgessék. (U. o. 503.)

¹⁾ *Magy. Orsz. Eml.* III. 329. — Fráter György is azt írja (Károlynál 219) hogy «major tamen numerus est eorum, qui rectius de salute patriae sentiunt», azaz mint ő; csakhogy ez az ő képzeletében létező többség nem adott életjelt magáról míg ő a Nagyváradról hozott csapatokkal Enyeden meg nem jelent.

rint még a szászok is «akkor főre megeskü(vé)nek (hogy a) király-
finak anyjával híveik lennének». ¹⁾

Az Enyedre márczius 15-ére kitűzött gyűlésen Izabella is
fegyveres erővel jelent meg, mely célra neki minap Gyula-Fejér-
váron három ezer embert szavaztak meg a rendek ²⁾ és megnyitotta
a gyűlést. Fráter György szerint ³⁾ a gyűlésnek az volt a célja, hogy
az erdélyi rendek a gyűlésen megjelenendő Mahmut csausz ⁴⁾ ke-
zeibe a hűségi esküt újból letegyék. A gyűlés Tinódy szerint ⁵⁾ egy

¹⁾ III. 28. — Fráter György azt írja — és Huber Alfonz elhiszi neki
(21. l. ⁶⁾) jegyzet — hogy Izabella az 1551. év elején ismét késznek nyilat-
kozott Ferdinánddal egyezkedni, hogy még Petrovics sem ellenezte a dol-
got, hogy a királyné maga sürgette a barátot az egyezkedés fonalának föl-
vételére és csak Salm gróf halála után kezdett ismét a török felé hajlani.
(Károlyi 201.) Erre csak annyit mondhatunk, hogy *credat Judaeus Apella!*
— A kétszínű, fondorkodó barát apologistái azt a különös eljárást várják
el olvasóiktól, hogy pártfogoltjuk megítélésénél úgy ítéljenek róla mint
oly egyénről ki természetét teljesen megváltoztathatja. «Ha akarom, vem-
hes; ha akarom nem vemhes». Ha a töröknek ír, úgy a legrikítóbb ha-
zugságokat írja; ha pedig Ferdinánddal levelez, úgy ő az igazmondás nemes
példányképe. Már Jeremiás proféta figyelmeztetett bennünket arra, hogy a
szerecseny bőrét, a leopárd szőrét el nem változtathatja.

²⁾ Ezt a barát állítja. A gyűlés végzései szerint azonban csak általá-
nosságban, háború esetére, rendelte el az általános vagy részleges fölkelést.
L. *Erd. Orsz. Eml. I.* 316. E végzések egy példányát maga a barát kül-
dötte el Ferdinándnak márcz. 9-én.

³⁾ Károlyi, 218.

⁴⁾ A barát elég világosan őt «Mahmuth principis Turcarum inter-
pres»-nek nevezi. Ali csausz ekkor, úgy látszik, még Erdélyben időzött
(lásd *Erd. Orsz. Eml. I.* 272. lapon a ³⁾) jegyzetet), de az az enyedi gyűlé-
sen Mahmut s nem ő mint Horváth Mihály beszéli tévesen (id. m. 279—
281) volt jelen. — Horváth itt is szokása szerint sok oly dolgot mesél,
miket hiában keresünk az általa idézett forrásokban. — Bucholtz is «Mach-
mut»-nak nevezi a csauszt VII. 257.

⁵⁾ III. 28. — Tinódy zilált előadásából egyedül azonban bajos volna
megérteni, hogy tulajdonképen mi történt Enyeden. Mindenekelőtt is azt
írja, hogy a királyné megtiltotta a barátnak, hogy a gyűlésre eljönne; ezt
az állítását azonban a hivatalos végzések czáfolják meg. Azután elbeszéli,
hogy a barát «hivatlanul» megjelent népével és hogy erre az előbb a király-
nének hűséget esküdött, de most a barátához átpártolt szászok «az királyné
asszont kezdék engesztelni, barát szolgálatját hogy akarná venni»; mire
azonban Izabella kitérő válaszszaal felelt s figyelmeztette őket, hogy «először

álló hétig semmi hasznos végzést nem hozott. Végre megérkezett a hír, hogy a barát a tilalom daczára és adott ígérete ellenére fegyveres néppel közeleg, mire az erdélyi hősök legnagyobb része «el-párolgott»¹⁾ és csak az enyedi vár őrizetével megbízott ezer százsz állta meg helyét.²⁾ A barát pedig, hogy megakadályozza azt, miszerint a gyűlés valami a királynénak kedvező végzést hozzon, reá-birta a székely és százsz nemeseket, hogy az ügyek megbeszélése czéljából «valami szabad helyen» gyűljenek össze. A királyné látván, hogy a barát beavatkozása miatt «kitűzött czélját el nem ér-

jobb volna országra gondolni». S csak miután «egy hétig asszon vára bá-natba» és semmi végezés lön gyűlésbe haszonba», ment el a királyné «bé Fejérvárba, az győlés ott álla barát akaratjába.»

¹⁾ «Ubi» — írja a barát — «de meo ingressu et copiis quas habebam, certiores facti essent, concidit omnis illorum animus, collectaque illa praesidia dum quisque se clam subduceret, praeter mille Saxonum, qui in castellum, ubi regina erat, introducti tenebantur, in nihilum redacta sunt.» — Vagy mint Bechet írja (269. l.) «megjelenése eloszlata a gyűlést mint a nap fölköltével eloszlik hűvös éj folyamában meggyülemlett pára». — Centorio szerint (69. l.) a barát kocsija útközben Körösbányánál (!) (Cheresuania) egy kis folyó (fiumicello) átkelésénél fölfordult, de a barát sértetlenül megmenekült. Kísérőinek, kik ezt baljóslatú jelnek magyarázták, és őt visszatérésre nógatták, nevetve azt adá feleletül, hogy az ilyen, (földölt) kocsikból eredő jóslatokra ne hederítsenek, mert tudniok kell, hogy van más kocsi az égen, mely befolyásával megvédi őket (minden szerencsétlenség ellen). A szerző magyarázatúl hozzáteszi, hogy e «tréfabeszédével» a barát alkalmasint azt értette, hogy az égen tündöklő gönczöl szekere volt az ő kalauza (che il carro di Erittonio locato nel cielo tra' suoi segni sarebbe stato la sua guida). — Bethlen (I. 481) alkalmasint Brutus révén, Bechet pedig (*Histoire du ministere du Cardinal Martinusius* Paris. 1715. 269. l.) talán Bethlen után említik ez incidenst, mely azonban aligha történt Körösbányán, mert Centorio szerint a barát a baleset után Thordáig utazott s csak azután megy Enyedre, már pedig Nagyváradról Enyedre Thorda érintésével vagy a nélkül nem Körösbányán vezet át a legrövidebb út. — A balesetről maga Fráter György is megemlékezik Ferdinándhoz Enyedről márcz. 31-én írt levelében. (Károlynál. 218 l.) Szerinte ő éppen a megáradt Körösön akart áthajtani, midőn kocsija gát (obex) módjára földuzzasztotta a vizet és a meggyúlt ár fölfordította a kocsit, de a barátot és a vele utazó társait a lóháton őket kísérő szolgák kimentették a habokból. Quem Dii pendere volunt, — tutus natat gurgitem!

²⁾ Az enyedi vár továbbra is Izabella várnagyjai kezein maradt. *Erd. Orsz. Eml. I. 276. 280. stb.*

heti», Enyedről «sürgös dolgok» miatt¹⁾ Gyula-Fejérvárra utazott, s párthívenek egyrésze is eltávozott vele. A visszamaradt rendek ezután elintézték némi halasztást nem tűrő ügyet, ú. m. kivetették a töröknek fizetendő évi adót s fölkérték a királynét, hogy a begyülemendett adót küldje el a portára, oly kéréssel, hogy a szultán elégedjék meg a régi contributióval és ne helyezzen nagyobb terhet az ország vállaira. Miután pedig a visszamaradt «urak» csekély száma, a magyarországi «testvéreik» elmaradása és a királynének eltávozása miatt a közjó ügyében többet mint a mik a égzésekben meg vannak említve, nem határozhattak, fölkérték a királynét, hogy Szent-György napja utáni 15-dik napra egyetemes gyűlést hirdessen, melyre mindenki köteles lesz megjelenni, hogy ott a királyné és fia méltósága és az ország megmaradása ügyében együttesen határozatot hozhassanak.²⁾

De Erdélyben a királynéről és országgyűléseiről ekkor ugyanazt lehetett állítani, mutatis mutandis, a mit Zamoisky elmondott a lengyel királyról, hogy t. i. «rex regnat sed non gubernat». Az erdélyiek elhatározták volt, hogy a szultán hűségében maradnak, és nekik német uralom nem kell, de a jöttment dalmata barát másképp végzett sorsukról. Fájdalom, az egész fejedelemségben nem akadt férfiú, méltó e névre, kinek volt volna vagy elég bátorsága és hazafisága, vagy több a bátorsága és hazafisága, mint indolentiája, hogy a hatalmat bitorló és a parlament szabadságát lábbal taposó barát ellen szót emelni vagy merészelt vagy nem restelt volna.³⁾

¹⁾ *Erd. Orsz. Eml.* I. 320.

²⁾ Így értem a végzést, melynek illető passusa így hangzik: «ut . . . melius tam de dignitate Majestatis suae ejusque . . . filii quam de conservatione regni domini regnicole decernant». Mint láttuk, már a gyula-fejérvári gyűlésen határozták el a rendek, hogy az ország átadásáról hallani sem akarnak. A «dignitas» alatt talán a királyfi megkoronáztatását kell értenünk, melyet maga Izabella kívánt és mely ügyben Bucholtz szerint (VII. 257) még 1551 elején (valószínűleg a fejérvári gyűlés után) folyomódott a királyné engedélyért a szultánhoz. Horváth Mihály még sok mindenfélét beszél el a barát életrajzában. Így pl. az enyedi gyűlés után a baráttal meginterviewoltja Ali csauszt (281. l.), pedig a barát saját leveleiből tudjuk, hogy sem vele sem Mahmuddal nem találkozott.

³⁾ Horváth Mihálynak ugyancsak fonák fogalmai voltak egy parla-

XIII.

A barát az osztrák házzal való alkudozásait úgy látszik a meddig ez lehetséges vala, titokban igyekezett tartani mindaddig, míg Ferdinándnak régóta sürgetett segélycsapatai meg nem érkezettek az erdélyi határhoz. Így pl. visszatartotta magánál V. Károly császárnak Izabella számára küldött és Augsburgból 1551 márczius 6-áról kelt levelét.¹⁾ Mentsegül ezért azt hozza fel, hogy fél attól, miszerint a királyné majd elküldi a levelet Törökországba — s ily módon mint az angol mondás találóan megjegyzi, majd kiszalasztja a macskát a zsákból. Mint láttuk, a fondorkodó barát Nyirbátorban Izabella meghatalmazása, de sőt még tudta nélkül kezdeményezte az Erdély átadása ügyében való tárgyalásokat az osztrák ház biztosaival. Ez, mint láttuk, még 1549 őszén

ment és egy az alkotmányhoz alkalmazkodó regens hatalmáról, jogairól és kötelességeiről. Izabella, Erdély törvényes regense, összehívja az enyedi gyűlést, melyre meghívja a fejevári gyűlés határozata értelmében a hivatalától megfosztott Fráter Györgyöt. A barát eljön, de az ország rendinek határozata ellenére fegyveres erővel és egy idegen trónpretendens érdekében megzavarja a szabad tanácskozást. A barát tehát sokkal nagyobb bűnt követett el, mint I. Károly angol király, ki pedig fejével lakolt tettéért s ámbár vannak elegenden Angliában, kik rosszalják kivégeztetését, aligha akad ember ki védeni merésznél őt a parlament szabadsága ellen elkövetett merényletért. Horváth fölfogása szerint azonban a barát nem tett egyebet mint azt, «hogy a fondorlat hálózatát széttépte» (id. m. 281), melyet Izabella és az erdélyiek szöttek — hogy a maguk tulajdonát, javát a barát fondorkodásai és az osztrák ház kielégíthetlen területkapzsisága ellen megvédjék. — Egyáltalában Horváth Mihály teljesen félreértette a történetírónak föladatát s ő Fráter Györgynek nemcsak életrője, hanem, még pedig főleg, védő ügyvéde és nem életrajzt hanem apologiát sőt helyenkint apothéosist írt. A védő ügyvédek régi fortélyá szerint azért a védelmébe vett egyének ártatlanságát olyképen igyekezik bebizonyítani, hogy bemocskolja az ellenpárton szereplő egyének jellemét. Azonkívül félremagyaráz nem rossz akaratból ugyan, hanem elfogultságból, mindent, a mit akár Izabella akár párthívei tettek «a létért való küzdelemben»; pedig amint ezt már az elmondottakból láthattuk, Izabellának főhibája csak az volt, hogy nem engedte magát könnyű szerrel mintegy hajánál fogva és erőszakkal a barát részéről számára kijelölt német paradicsomba hurczoltatni.

¹⁾ Károlyi 216 és 207.

történt s ámbár Ferdinánd már 1550 első napjaiban tudatta a baráttal, hogy örömmel értesült mindarról mit a barát Bátorban Salm grófnak titokban elmondott és a teendők végett beszélni fog Károly császárral, ez beleegyezését a Nyirbátorban megbeszélt föltételek elfogadásához csak 1550 nov. 1. tudatta a baráttal és Ferdinánd ekkor még mindig akadékoskodott és Kassát követelte tőle foglalólul.¹⁾

Fráter György ismételt további türelmetlenkedő sürgetéseire végre Ferdinánd kinevezte biztosait¹⁾ 1550 végén s ezek kettejével²⁾ t. i. Báthory Andrással és Teufel Rézmánnal («Ördög Mátyás»-sal) a barát találkozott Ér-Diószeghen Bihar megyében febr. 3-án. Az ő kívánsága volt, hogy a találkozás valami alkalmas, de félreeső helyen (in commodo loco, remotiori tamen) történjék.³⁾ Félreeső helyet azért választott pedig valószínűleg, nehogy Izabella vagy Petrovics neszét vegyék, hogy ő az elhalt János királynak

¹⁾ Ha Petrovics vesz igénybe sok időt valaminek megfontolására, úgy ez Huber véleményében «Mangel an Entschlossenheit und Thatkraft»; ha pedig Ferdinánd, úgy az csak «zögernde Haltung» vagy «auffallende Langsamkeit». — A fönnbbi dátumokból láthatjuk még azt is, hogy Istvánfi nem oly nagyon téved, mint Huber hiszi, midőn azt írja, hogy «sed dum Salmensis Agriae et Solnoco muniendis incumbit, ac earum quas tractabit rerum expediendarum finem expectat, priusquam Caesaris et Ferdinandi mentem accepisset, maligna febris Agriae tentatus, non multo post vita functus est». Ezen állításra alig lehet ráfogni, hogy Istvánfi «lässt auch Salm ein Jahr zu früh sterben» (13. l.), hanem igenis magának Hubernek azon botlására, hogy «Graf Salm war im December 1549 gestorben (20. l.), mert Miklós gróf egy egész évvel tovább élt. — Szilády Áron szerint Egerben decz. 20-án halt meg «pestisben» (R. M. K. T. III. 393.), de élek a gyanúpörrel, hogy a szerző (ki forrást nem idéz) diagnosisában tévedt s más betegségben halt meg a gróf. — Szederkényi szerint (*Hevesmegye története* II. 121.) Salm december hó 26-án halt meg, forrását így idézi «Verancz. 10. k. 158. l.» ott pedig semmi sincs. Verancsics (VII. 158) pedig csak azt írja (nov. 20), hogy a gróf betegeskedik. — Oláh szerint Salm halálának híre december 28-án érkezett Agostába. *Epist. Proc.* II. 224.

²⁾ Károlyi CXXVII. sz.

³⁾ Csak ketten írták alá a jelentést és Tinódy is azt írja, hogy a barát «Diószegen két úrval végezé ő dolgát». (28. l.)

⁴⁾ *Epist. Proc.* II. 229. 233.

adott esküvel egyezőleg, János Zsigmond és a királyné javának és Erdély üdvének mimódoni hathatós és minél gyorsabban való előmozdításának ügyében készül tanácskozni az osztrák ház megbizottjaival. A megbeszélte pontok közül bennünket jelenleg csak azon egy érdekel, hogy a fősúlyt a barát egy segélyseregnek, még pedig minél gyorsabban való küldésére helyezte, hogy ez Erdélyt elfoglalja és ennek várait védelemre képes állapotba helyezze, mielőtt a töröknek alkalmá vagy ideje volna Erdély védelmére megjelenni és a mit elhallgatott a barát — Izabellának és az erdélyieknek meglepetésükből fölocsúdni. Petrovicznak vizsgálkodásai a lugosi és karánsebesi ráczokkal éppen kedvező alkalmat nyújtott egy ily államcsiny keresztülvitelére és talán az új moldvai vajdát, Istvánt is megnyerhetné Ferdinánd a szent ügy számára.¹⁾ Hű székelyeit e részükről nem igen szívesen látott vendégek meghívásáról aligha értesítette Fráter György.

Azt is megmagyarázta a barát a két királyi biztosnak, hogy miféle segélycsapatokra volna neki szüksége. Mindenek fölött 500 pánczélos lovas (equites cataphractos) kért az oláhok és törökök megrémítésére.²⁾ Ha pedig ilyeneket «ily hamar megküldeni nem volna lehetséges», úgy «a kéznél levő spanyol csapatokat» kérné elküldetni, mert szerinte olyanok a magyar csapatok «conditíói», hogy külföldieket kell melléjük adni, hogy mindent a leg-

¹⁾ De Urechi szerint, mint láttuk, Eliás csak 1551 május 1-én köszönt le. — V. ö. továbbá Malvezzi leveleit Hurmuzakinál (II. I. 263. 264.), melyek szerint Éliás május 21-én kezét csókolt a szultánnak és 500 janicsárt kért tőle, hogy ezekkel némely az erdélyi határon fekvő várat elfoglaljon. A vajda u. a. hó 30-án mozlimmé lett, 31-én fölvette «a török keresztiséget». Új neve Mehemet pasa lett és június 9-én már mint Szilisztria újonnan kinevezett szandsákbégje csókolt kezét. — Mint ilyen jelen volt Temesvár ostrománál 1552-ben. Czimer Károly öt tévesen «Musztafa»-nak nevezi Istvánfi nyomán. *Temesvár megvétele* 147. l. De a szultán maga is «Mehmet»-nek nevezi őt «Qui . . . antea erat vaivoda Moldaviensis, apud portam nostram excelsam sibi baptismum (Mahometanum) accepit, (et) . . . Zanzakbeg de Zylyztre deputatus est Mehmetque appellatus» Károlyi 367.

²⁾ A pánczéltól azonban nem annyira féltek mint a puskáktól. Még a keresztési csata idején is féltek a törökök és tatárok a puskaropogástól. *Századok*. XXIX.

kényelmesebb módon az osztrák felség nagyobb dicsőségére és javára lehessen keresztülvinni.¹⁾

A biztosok már másnap elutaztak és útjukban Nagylétáról megírták jelentésüket Ferdinándhoz, ugyanaznap (febr. 4) pedig a barát is írt még Diószeghből²⁾ neki s be sem várva feleletét, már febr. 16-án elindította Bornemissza Gergelyt, ki mint Verancsics-tól tudjuk, lóhalálában sietett Ferdinándhoz Ágostába.³⁾ A levélre feleletül Ferdinánd megígérte, hogy Erdély átadása ügyében a szükséges utasítással ellátott teljhatalmú biztosokat hovahamarább el fogja hozzáküldeni, közöttük egy vagy két német tanácsost és hogy ő (Ferdinánd) Bécsbe készül utazni, hogy a tanácskozás helyéhez annál közelebb lehessen. Egyszersmind tudatja a baráttal az örvendetes hírt, hogy «a római szent birodalom»⁴⁾ rendei a jelen gyűlésen tetemes pénzsegélyt szavaztak meg neki s hogy ő nem mulasztotta el Báthory Andrásnak és más kapitányoknak utasítást adni, hogy a barátnak szükség esetén csapataikkal segélyére sieszenek.⁵⁾ Két napra rá azután kinevezte a négy teljhatalmú biztost,

¹⁾ « . . . eas enim esse regni illius (Transylvaniae) hominum conditiones ut, si Hungarae Nationi externus miles addatur, omnia commodius, et majori Majestatis Vestrae Sacratissimae reputatione, ac fructu confici possint.» A biztosok Ferdinándhoz. *Epist. Proc.* II. 238.

²⁾ Az *Epist. Proc.* szerint «Dióss»-ból (II. 222) de Ferdinánd levele szerint Diószegről. Károlyi 202.

³⁾ *Epist. Proc.* II. 244 és Károlyi 211. — Őt érti valószínűleg Brutus midőn írja, hogy «alii tradunt quibus assentior, Georgium, antequam illi de (így! de talán helyesebben illic in) colloquio cum Ferdinando (de értsd legatarius Ferdinandi) convenisset (in Diószeg oppido posito in Sigismundi Forgachii ditone) certum hominem e suis, cujus maximis in rebus fidem exploratam habebat, ad Ferdinandum misisse» és így tovább. III. 381 Csak az időrendet illetőleg téved Brutus. Különbön azonban még a biztosok kilétével sincs egészen tisztában, mert szerinte Salm (!?) és Báthori mentek el Diószegre. Salm mint tudjuk ekkor már nem élt.

⁴⁾ Egy angol cynicus szerint nevét onnan vette, mivel nem volt sem szent, sem római, sem pedig imperium.

⁵⁾ A velencei követek azt a hihetetlen hírt írják baha febr. 10-én, hogy a birodalmi rendek 3 millió (!?) aranyat szavaztak meg Magyarország visszahódítására («tre milione d' oro per la recuperatione d' Ongaria»). *Venet. Dep.* II. 506. — Az ígért vagy küldött segélycsapatokban azonban nem volt köszönet, mert már márczius 28-án Ferdinánd fölszólítja a

t. i. Sbardellati Ágoston váci püspököt, esedi Báthory Andrást, a muszka követségéről híres báró Herberstein Zsigmondot és Harrach Leonárdot.¹⁾

Ferdinánd levele, melyet a barát márcz. 3-án kapott meg Nagyváradon, rendkívül vidám hangulatba hozta őt. Csak azért maradt eddig vissza székhelyén — írja ő — hogy megtudja Ferdinánd akaratát; most tehát misem tartóztatja őt többé és azért engedelmeskedve a királyné és rendek meghívásának, Erdélybe fog sietni. Miután pedig háborús dolgokban az első «impetus» rendesen nehéz szokott lenni, kéri Ferdinándot, hogy a tárgyalásoknak nyomatékokat adandó, a nehéz és könnyű csapatokat toboroztassa össze haladék nélkül, hogy ezek az értekezlet megnyitásánál jelen lehessenek. Petrovics meghasonlott a ráczáival és ezek jelenleg hozzá (a baráthoz) szítanak.²⁾

Egy ugyanazon napról kelt második leveleiben pedig tudatja Ferdinánddal, hogy két előkelő emberrel Rácországban alkudozásban áll. Bakics Pálnál nem silányabbak. Ezek készek volnának a török iga ellen a népet föllázítani és 60 ezer fölkelőt a csataterre állítani, ha a keresztény fejedelmek segélyéről biztosak lehetnének.³⁾

Hogy mint érkezett a barát Erdélybe, s mint zavarta meg a nagyenyedi gyűlés tárgyalásait, azt már fönnebb láttuk. Forrásaink azonban hallgatnak arról, hogy vajjon ez alkalommal közölte-e a jó erdélyiekkel az újságot, hogy ő már talált új fejedelmet számukra, s hogy akár inyükre van a választása akár nem, ő az új fejedelemmel már megegyezkedett az ország elfoglalását illetőleg. Petrovics később május 7-én azt írja,⁴⁾ hogy a barát avval ámitgatja az erdélyieket, hogy a szultán maga mondott le Erdély birtokáról, Ferdinánd javára.

barátot hogy, miután hírlík (allata est fama) hogy a budai pasa összevonta a határon állomásozott csapatait és tüzérségét Pestre küldötte, és Eger, vagy Szolnok vagy Ferdinánd valami más várának ostromára készül, a barát küldje vissza a Báthory részéről számára küldött csapatokat, de sőt a maga részéről is küldjön a lehető legnagyobb segélyt. Károlyi 214.

¹⁾ Károlyi 204. — Márcz. 30-án azonban másokat nevezett ki Sbardellati és Harrach helyébe.

²⁻³⁾ Károlyi 205—207.

⁴⁾ *Epist. Proc.* II. 253.

XIV.

Végre tehát sikerült a barátnak az álmos Ferdinándot fölbreszteni indolentiájából és őt erélyesebb cselekvésre nógatni, a miben Bornemissza Gergelynek úgy látszik nagy érdeme volt. Hosszabb huza-vona és halogatás nélkül (citra longiore[m] moram et procrastinationem) Ferdinánd elbocsátá a barát hú emberét és megküldé vele császári bátyjának levelét, melyben ez a barát buzgalmát Erdélynek az osztrák ház számára tervezett megszerzése körül megdicséri.¹⁾

1550 végén valaki egy újabb okot fedezett föl, hogy Erdély miért csatoltassék vissza az anyaországhoz és felismerték végre Magyarországon is a fejedelemség stratégiai fontosságát. «Ha a török elfoglalja Erdélyt és a Tiszakebelt»²⁾ — így ír Nádasdy Ferdinándhoz — «úgy rövid idő alatt és könnyű szerrel hatalmába kerítheti majd az egész magyar hazát.»³⁾ Miután a török az egy Szolnok kivételével már birta a Duna-Tisza közt fekvő várakat fel Hatvanig és a Dunántúl is Budát, Székesfehérvárt és számos mást, Magyarországnak azon része, mely még Ferdinánd kezén maradt, mint látjuk, már anélkül is nagyon csekély területre olvadt le és azért Nádasdynak igaza volt.⁴⁾ Erdély stratégiai fontosságát azonban, mint Aramon leveleiből láthattuk, már régóta fölismerték Sztambulban és a Fráter György gondjaira bízott területet már

¹⁾ Lásd a császár levelét Károlyinál 207; Ferdinándét u. o. 211.

²⁾ Tinódy használja e szót (20. l.) s amennyire megértem őt «Tiszakebel»-lel az Izabellának hódoló, a Királyhágó és Tisza folyó között fekvő területet érti lantosunk és nem csupán «Békés és Csanád megyék területét és az ezekkel szomszédos részeket» mint kiadója, Szilády Aron állítja R. M. K. T. III. 396.

³⁾ Kanizsából 1551 febr. 5. — *Epist. Proc.* II. 239.

⁴⁾ A ki mások benáságán nevet, maga ne sántikáljon. Így tartja a régi magyar közmondás. A jelen cikksorozat elejében (a 358. lapon) Szeged várát hibásan a Tisza bal partjára helyeztem. Salamon Ferencz (*Magyarország a török hódítás korában*) vezetett félre. Czimer Károly *Szegedi veszedelméből* azt látom most, hogy a régi vár a folyam ugyanazon oldalán fekszik, mint a város.

régóta meghódították volna a törökök, ha a szultán nem volt volna elfoglalva régi ellenfelével, a perzsa fejedelemmel.

«Magyarországot (azaz az országnak a török hatalmában levő részét) Erdélyből kell elfoglalni» — írja tovább Nádasdy — «ha ez utóbbit elvesztjük és a török elfoglalja, úgy rövid idő múlva ezer forinttal sem leszünk képesek keresztülvinni azt, a mi most egy forintunkba kerülne.»

«Ex Transylvania Hungariam, non ex Hungaria Transylvania!» a magyarországi politikusok választott jelszava lón. Ezt hangoztatják Ferdinánd és a barát V. Károly fülébe ¹⁾ és ezt hangoztatja vissza a császár is, midőn írja a barátnak, hogy úgy értesült, hogy «ea provincia (Erdély) ad reliquum pondus totius regni Hungariae sustinendum apta sit». ²⁾

Ferdinánd továbbá feltünő erélyvel haderőről is kezdett gondoskodni ³⁾ s még arról is, hogy az Erdély elfoglalására induló csapatoknak legyen jó hadvezérük. Ez utóbbi czélból bátyjától a híres Marignano ⁴⁾ átengedését kérte. Eleinte a terv az volt, hogy Miksa főherceg, Ferdinánd fia, foglalja el az elhalt Salm gróf helyét s hogy Marignano segédül és tanácsadóul legyen melléje rendelve. V. Károly színleg megadta ugyan beleegyezését, de don Ferrante Gonzaga kérelmére Marignano mégis Olaszországban maradt és Castaldo, V. Károly császár nagyhatalmú miniszterének

¹⁾ Így pl. Ferdinánd a német birodalmi rendek számára szánt és 1550 decz. 16. Károly császártól az özvegy Mária királynéhoz küldött előterjesztésben azt írja, hogy «de ladicte Transylvanie le royaueme de Hongrie est plustot recouvrable que de la Hongrie la Transylvanie.» *Brüssz. okm. tár.*, II. 248. — Lásd Ferd. levelét Károly császárhoz, decz. 14. U. o. 239. — A barát pedig capacitálni igyekszik a császárt, hogy Erdélytől függ Moldva-, Oláh-, Lengyel és Morvaországok és Szilézia sorsa, «faciliusque longe regnum Hungariae ex Transylvania recuperari poterit, quam Transylvania ex regno Hungariae posset restitui.» Károlyi 216.

²⁾ Károlyi 207.

³⁾ Peyto, egy angol ember, azt írja Firenzéből 1551 febr. 7., hogy a római püspök (a pápa) és a florenczi herceg hadakat készülnek gyűjteni Magyarország részére. *Calendar of Statepapers* — Edward VI. Foreign. A dátum alatt.

⁴⁾ Johannes Jacobus de Medici Marignano.

Granvellanak kegyencze, lett saját kérelmére, Miksa főherczegnek «in rebus bellicis vicegerens»-évé kinevezve.¹⁾

Az Archivio Mediceo egy kézirata szerint²⁾ Castaldo egy «tenente generale e supremo consiglierio di guerra» rangját és fizetését nyerte el, mely utóbbi havonkinti 400 aranyra rügött.³⁾ Alig hogy megérkezett vala Erdélybe, a firenzei militia főkapitányává lett kiszemelve és egy Tordáról 1551 aug. 27-éről kelt spanyol levélben⁴⁾ engedélyt kért Alba herczegétől, hogy utazását Firenzébe rövid időre elhalaszthassa. Úgy látszik azonban, ez állást vagy nem nyerte el, vagy ha igen, úgy nem foglalta el.

XV.

Mielőtt hozzáfognánk Castaldo erdélyországi szereplésének részletes elbeszéléséhez, czélszerű lesz életrajzának főbb vonásaival megismerkednünk. Az a néhány év, melyet a fejedelemségben töltött, aligha elegendő az ember jellemének helyes megítélésére. Mint látni fogjuk, vannak történetíróink közt olyanok, kik még keresztnevét sem tudják; mások pedig nemzetiségével nincsenek tisztában.⁵⁾

Castaldo nem rokonszenves alak Erdély történetében bármily büszkék legyenek is reá honfitársai, az olaszok;⁶⁾ de minden hibái mellett azon egy elidegeníthetlen joga mégis megmarad, hogy részrehajlás nélkül ítéljük meg viselt dolgait. S e föladatomban tehetségemhez képest lelkiismeretesen fogok eljárni.

¹⁾ *Venetian. Depesch.* II. 494. 502. 508. 517. — Utiešenovič *Urkundebuch* 24. — Castaldo utastása ápril 27-éről van keltezve de a császári udvarnál időző angol követ már ápril 7-én jelenti haza, hogy Castaldo az nap Bécs felé készül utazni. *Cal. of Statepapers.* U. o.

²⁾ Filza 74. D'Ayala.

³⁾ Damula velencei követ írja 1552 végén, hogy 1547 óta Castaldo a császártól 1200 scudira rugó évdíjat is húzott. *Venetianische Depeschen* II. 587.

⁴⁾ U. a. levéltárban, Filza 404 p. 416.

⁵⁾ Akárhány írónk azt állítja róla, hogy spanyol volt.

⁶⁾ «Già ho temperato la penna d'oro per celebrare il valor vostro» — írja Paulus Jovius.

Giambattista ¹⁾ Castaldo 1488-ban született. Az egyetlen adat, melyet születési évére nézve bírunk, Damula, a császári udvarnál időző velencei követ egy levele, ki azt írja 1552 december havában, hogy Castaldo akkor már 64-dik évét betöltötte. Születési helyét illetőleg maguk az olaszok sincsenek tisztában. Némely írók szerint ³⁾ Nocera de' Pagani, ismét mások szerint ⁴⁾ Cesinola (distretto del quartiere di Mitigliano della Cava) volt születési helye. Mindkét említett hely egymáshoz közel a nápolyi királyságban fekszik, nem messze Nápolytól és Salernótól.

Halálának éve sem ismeretes, mert ámbár Filamondo 1560 márczius 25-ét említi halála napjának, d'Ayala szerint ez hiba és Castaldo végrendeletének kelete. Ascanio Centorionak Commentarii-ban, melyek 1566-ban jelentek meg, van egy «Illustrissimi Castaldi Elogium» 1563-iki kelettel, melyben a tábornok haláláról nincs ugyan említés, de van a könyvben magától a szerzőtől egy kelet nélküli «Sonetto» Castaldo dicséretére, mely «még akkor iratott, midőn ő még életben volt». S végre maga a könyv Ottavio Farnese, páрмаi hercegnek, és a Sessa-i hercegnek van ajánlva 1565 október 4-iki kelettel, melyben Castaldo fia, Signor Ferrante Castaldo, van «Marchese di Cassano»-nak czímezve és egyéb vonatkozásokban is a mi Castaldonkról már mint olyanról van szó, ki nagy vezér «volt». D'Ayala továbbá idézi Thuanust, az ismert francia történetírót, ki szerint Castaldo 1562-ben Milanóban halt meg.

¹⁾ Castaldo tábornok keresztnéve Baptista János volt és nem János Alfonz. Dr. Szádeczky (*Isabella es János Zsigmond*) a tábornokot összetéveszti unaköcsésével, Ioannes Alphonsus Piscara Castaldo-val, amint erre már Huber Alfonz is (*Ferdinand I. und Isabella von Siebenbürgen*) figyelmeztette őt.

²⁾ *Venetian. Depeschen* II. 519.

³⁾ Castaldonak egy életrajza még 1867-ben az *Archivio Storico Italiano* 5. seriesének 3. kötetében jelent meg da Mariano d'Ayala tollából, de rendkívül gyarló czikk. Csakis azon adatait használom föl, hol forrást idéz. Így pl. szerinte Monsignore Lunadoro, Nocera püspöke 1602—1610 közt egy nyomtatott levélben azt állítja, hogy Castaldo az ő székhelyében született.

⁴⁾ *Descrizione istorica della città fedelissima di Cava* (Napoli 1716—1727) és mások. — Idézve u. o.

Végrendelete szerint holtteste először ideiglenesen a S. Vitore al Corpo egyházban tétetett le, de későbben Nocerába lett áthelyezve és ott a végrendelezőtől alapított kolostor templomában¹⁾ eltemetve, hol sírja és cenotaphiumja mai nap is láthatók. A sír a templomban van,²⁾ a cenotaphium pedig az előtornácban. Ez utóbbi emléket saját fivére, «Joannes Matheus Castaldus», előbb ugyanazon kolostor apátja, később Puzzeoli püspöke, emelte emlékére. Az emléket Castaldo mellszobra díszíti és egy hosszú latin fölíratban föl vannak sorolva hőstettei; de egyetlen dátum sem fordul elő benne s még születésének vagy halálának éve sincsenek megemlítve.

E fölírat szerint Castaldo a híres Pescara marquis alatt szolgált kora ifjúságában. Carbonarenál szétugrasztotta a svájcziaikat,³⁾ «Venascum»-nál megverte a francziákat,⁴⁾ Bicoccánál a megérkező ellenséges hadakat legyőzte és Lodit az ostromzár alól fölmentette.⁵⁾ Genua ostrománál a várkapú bevérese után (effractus portis) ő volt az első, ki a várba behatolt.⁶⁾ Carpi-t bevette⁷⁾ és az afrikai háborúban a mórokat egy hídnál egymaga tartotta vissza (solus contra Mauros pontem sustinuit).⁸⁾ Barcelonánál (Barchino)

¹⁾ A «Szent Szűznek az olajfák hegyéről elnevezett szerzete» kolostorához tartozó templomban. E szerzetnek hazánkban, Dömösön, is volt kolostora. Az első szerzeteseket Zsigmond király hívta Magyarországba.

²⁾ A sírirat a következő: — Ioa. Bapt. Castaldo Prostratae Daciae Restitutori Opt. Livia neptis F. MDLXXV. Az említett Livia Castaldo tábornok fiának volt leánya.

³⁾ D'Ayala szerint ez állítólag 1521-ben történt volna; de téved, mert az általa említett «Renato, bastardo di Savoia,» csak 1522. év tavaszán jelent meg Lombardiában. V. ö. Leo, *Geschichte v. Italien* V. 327.

⁴⁾ «Ad Venascum», mondja a fölírat. De Venasque nevű hely tudtommal csak egy van még pedig Aragonban, közel a francia határhoz és Cataloniához. Alkalmassint Binasco-t kell értenünk, Milano és Pavia közt.

⁵⁻⁶⁾ Épúgy mint a két előbbi, úgy a jelen két hadi esemény is úgylátszik a Lombardiáért 1522 és 1525. évek közt vívott harcok folyamában történt. A sírirat közlött szövege szerint «a *Landis* expugnatione repressit», de ez világosan sajtóhiba a *Laudis* helyett és Lodi-Vecchio-t érti a sírirat.

⁷⁾ «Carpos expugnavit». Ez bizonyára a Modenához tartozó «Carpium»-ot jelenti s nem vonatkozik Podoliára.

⁸⁾ D'Ayala nem kísérti megoldani a kérdést, hogy vajjon az 1535-

egy kis járművel elfogott egy nagy francia hadi hajót.¹⁾ A páviai csatában (1525-ben), melyben I. Ferencz francia király fogolyúl esett, ő szalasztotta meg a király hadosztályát és a király koronáját s zászlóját zsákmányúl ejtette és a zászlótartóját is elfogta.²⁾ Navarra királyát is ő fogta el (ugyanazon alkalommal) és ennek kardját és keztyűjét elvette.³⁾ A schmalkaldi liga elleni háborúban az ő tanácsával élt a császár és az ő hadvezéri ügyességével és vitézségével verte le V. Károly Frigyes szász fejedelmet, Fülöp landgrófit és a többi lázadókat.⁴⁾ A sírirat ezután röviden elsorolván Castaldonak Erdélyben viselt dolgait és szerzett érdemeit,⁵⁾ még fölemlíti, hogy (Noceraban) a Monte Albinon a Szűz Mária

ben Tunis ellen vezetett, vagy pedig 1541-ben az Algiers elleni szerencsétlen expedicióban aratta-e Castaldo babérait. Csak annyit kockáztat, hogy az Erdély elfoglalásának emlékére vert érmen a «Mauruscus» névvel, melylyel egy folyó (a Maros) van megjelölve, «az Afrikában, Mauritániában (!) aratott diadalokat» akarja a művész megörökíteni.

¹⁾ Nem sikerült fölkutatnom, hogy mikor történt e hőstett.

²⁾ A francia király elfogatásának történetét, mint tudjuk, különféleképen adják elő a különböző források. — Maga Ferencz király is versekben örököltette meg csatavesztését. Lásd M. Aimé Champollion-Figeac *Captivité du Roi François I.* p. 123. a *Documente Inédits* sorozatban (Paris 1847). — A csata részleteit illetőleg v. ö. J. J. Hottinger *Gesch. d. Eidgenossen während d. Kirchentrennung* I. kötet. — Tinódy szerint gróf Salm Miklósunknak «régen atyja Neuburgi gróf Miklós vala, Jelős hadnagya Károl császárnak vala. Ki hadakozásban igen böles vala, Franczai királt hadban megfogta vala.» (III. 209. 210.) A «ki» itt mindenestre a grófra vonatkozik, mert Károly nem volt jelen Páviánál. — V. ö. amit Brutus is ír róla (II. 163. 367.), ki azt állítja Salm e híres fegyvertényéről, hogy «et illius literæ, recenti re ad amicos scriptæ hoc affirmant.»

³⁾ «Manupolam» azaz helyesebben «manipulum». — D'Yala azt írja továbbá, hogy «il Castaldo in premio di aver fatto prigione il re, n' ebbe la corona d' oro reale, della quale formo una collana, ingiungendo ai discedenti di serbarla a eterna memoria.» (p. 92.) Champollion-Figeac a bevezetésben elbeszéli a francia király kardjának és páncezéljának történetét melyet ezelőtt Innsbruckban őriztek, de I. Napoleon ismét visszavitte Párisba, hol jelenleg is őrzik; de a koronáról mitsem tud.

⁴⁾ Castaldot többször említi Aloise Mocenigo, a császári udvarnál időző velencei követ. L. *Venetian. Depeschen* II. passim.

⁵⁾ A sírirat szerint «Misiae regnum» foglalta el a törököktől. Dácia-ról vagy Transylvániáról hallgat. Az ellene százezer (!) emberrel vonuló moldva vajdát megszalasztotta. Gyula-Fehérvárt elfoglalta.

tiszteletére díszes templomot emelt és az Olajfák hegyéről nevezett fehér barátok részére kolostort alapított. Centorio irataiból¹⁾ pedig tudjuk, hogy Erdélyből visszajövet, 1554-ben, a II. Henrik francia király elleni háborúban Doria Antallal együtt Savoya hercege, V. Károly hadvezére, mellé lett hadi tanácsossá kinevezve a császár részéről; azonkívül még Namur ostromában is részt vett. Dinant fölszabadítására sereget vezetett és más helyeken is kitüntette magát. A következő évben Olaszországban találjuk a kegyetlen Alba herczeg oldalánál és később mint ennek helyettese (luogotenente) Piemontban. Végre Thuanus szerint 1562-ben II. Fülöp egy spanyol hadosztály vezérévé nevezte ki, de mielőtt az expedícióba elindulhatott volna, Milanoban lázba esett és meghalt.²⁾

Mint látjuk, tehát jó katona volt ugyan Castaldo és sok fegyvertényben vett részt.³⁾ De nemcsak jó katonára volt szüksége Ferdinándnak, hanem egyszersmind ügyes administratorra, körmönfont élesszemű diplomatára és simulékony angolna természetű impostorra, egyszóval Fráter György töről szakasztott hasonmására, hogy ennek befolyását és hatalmát a fejedelemségben ellensúlyozza. Már pedig e rövid életrajzi vázlatból is kiténik az, hogy Castaldonak az említett mesterségekben és tudományokban nem volt semmi előleges iskoláztatása vagy gyakorlottsága. Erdélyben viselt dolgai után ítélve, pedig majd kiderül, hogy még a lelegelembb dolgokat sem sajátította el belőlök.

A mi pedig a földolog volt, az Afrikában tett rövid, jelentéktelen expeditio kivételével török ellen soha sem hadakozott. Már pedig miután az új hadvezér fő feladatául az vala kitzizve, hogy Erdélyt a szultán hadereje ellen megvédje, hasznavehetlenebb embert Castaldonál még Ferdinánd sem találhatott volna.

Volt széles Magyarországon elég katonai tehetség s azért ha Ferdinánd a keresett fővezértől csak azt kívánta, hogy ügyes vezér

¹⁾ *Seconda parte de' Commentarii di tutte le guerre successe nell' Europa 1553—1560.* Vinetia. MDLXVIII (sic!). 54. 55. 57. 68. 92. és 94. ll.

²⁾ Jac. Aug. Thuani: *Hist. sui temporis*, tom. 2. lib. XXXIII. c. VII.

³⁾ Contarini Lőrincz írja róla, hogy ő «e tenuto de' migliori soldati, che vivano oggi» (1548-ban) Alberi, I. Ser. I. 422 — Lásd eulogiumját Brutusnál is III. 385 és Ascanio Centorionál, passim.

és jó katona legyen, nem kellett volna Németországba küldeni érte.¹⁾

Sok egyéb dolgot mesél róla életírója, d'Ayala, de miután forrást csak ritkán idéz,²⁾ nem tartottam érdemesnek figyelemre méltatni állításait, mert úgy látszik nem igen éles kritikai acumenel használta föl adatait. Csupán azon egy állításával van szándékomban foglalkozni, hogy állítólag Castaldo volt szerzője a *Cinque discorsi sopra l'Ufficio d'un Capitane Generale di Essercito* című munkának,³⁾ és nem Ascanio Centorio, kinek neve fordul elő a czímlapon. E merész állítást az életíró két körülményre alapítja, még pedig először arra, hogy egy bizonyos régész egy más bizonyos egyén okiratgyűjteményében talált egy régi codexet, melyben az volt följegyezve, hogy Giambattista Castaldo híres fővezér szekretáriusával, Ascanio Centorioval, egy hadtudományi munkát íratott, mely azonban a szekretárius neve alatt jelent meg. Másodszor pedig arra, hogy Centorio szépirodalommal foglalkozott. D'Ayala egy lépéssel tovább megy és azt állítja, hogy Centorio még a *Commentarii*-nak sem volt szerzője, hanem ezeket is Castaldo diktálásából írta meg. Persze bizonyítékokkal nem szolgál; ezeket, úgy látszik, fölöslegesnek tartja. Neki elég az, hogy Centorio verseket írt⁴⁾ és novellákat és hogy egy teljesen ismeretlen codexíró állított olyas valomit, melynek épen ellenkezőjét hirdette adig a történetírás. Úgy látszik azonban d'Ayala nem igen nagy figyelemmel forgatta Centorio könyveit. Thuanusra hivatkozik

¹⁾ Helyesen írja azért Brutus, hogy Castaldo «dignus visus (et) ad Ferdinandum missus (ut gerendo in Transylvania bello) dux praeeset, non obscura Ungarorum principum offensione, in quibus multi erant, qui non sua solum, sed aliorum etiam opinione pares, omnibus pacis et belli artibus superiores, multo nobilitate et generis splendore haberentur. III. 385.

²⁾ Egy helyen (109. l.) elmondja ugyan, hogy «queste notizie abbian noi potuto raccorre dalla dotta allegazione di Carlo Franchi pel duca Bovalino Giovan Battista Pescara Diano, il quale discendeva da Roberto Pescara marito d'Isabella sorella di Giambattista Castaldo.» De hogy vajjon egykorú följegyzések után vagy pedig ú. n. családi hagyomány útján beszéli el a dolgot, azt nem árulja el az olvasónak.

³⁾ Az öt discursus külön-külön Velenczében 1558 és 1562 közt jelent meg.

⁴⁾ *Amorose rime* di Ascanio Centorio.

azon állításáért, hogy Centorio a Flavius nevet is használta és nem vette észre, hogy maga Centorio használja a Castaldo «Elogium»-ának aláírásánál. D' Ayala továbbá egyetlen bizonyítékot sem közöl arra nézve, hogy Centorio csakugyan szekretáriusa volt Castaldonak, de még arra sem, hogy a két egyén találkozott-e valaha egymással.

A mit a *Commentarii* forrásairól tudunk, azt nagyjából azt maga Centorio mondja el a «Proemio dell' Autore» fejezetben. Ebben egyetlen szóval sem említi, hogy ő valaha Erdélyben járt volna, vagy hogy Castaldo neki a könyv megírásánál valamiképen segélyére lett volna. Összesen csak azt állítja, hogy sokan szolgáltattak neki anyagot, kik maguk szemtanúi voltak az általa leírt eseményeknek, különösen pedig «Signor Giuliano Carleval gentil huomo e Cavaliero Spagnolo», ki személyesen részt vett a leírt eseményekben. Elbeszélése folytán Carleval nevét azonban csak egyszer (a 115. lapon) találtam fölemlítve. Műve megírásánál felhasználta azonkívül még, mint már láttuk, Ferdinánd király leveleit is; de azt nem árulja el, hogy ezek hogyan kerültek kezébe. Brutustól tudjuk azonban, hogy alkalmasint Castaldo révén kerültek hozzá. E történetíró ugyanis azt írja, hogy Castaldonak «leveleiben azt olvassuk», hogy ez maga írt részletes kommentárt az erdélyi eseményekről, melyeket Centorionak engedett át s ez utóbbi ezek alapján írta meg könyvét.¹⁾ Tehát d' Ayala ezúttal csakugyan talált szemet, de csak véletlenül, mint a közmondásbeli vak tyúk.

Ascanio Centorio azt a gyöngéjét, hogy hébe-hóba verseket is faragott, kegyesen elnézhetjük már csak azért is, mivel mint ezt d' Ayala kimutatta, Castaldo maga is vétkezett ebben az irányban. Midőn ugyanis Lodovico Dolce versekben magasztalta a tábornok érdemeit, a megénekelt öreg harcos szintén versekben felelt a költő ömlengéseire.

KROPF LAJOS.

¹⁾ «Atque quominus audeam Centorio temere abrogare fidem, Gastaldii auctoritas facit, qui mox Ferdinandi dux, gerendis rebus in Transilvania praefuit. Ejus quidem litterae leguntur, in quibus ait, se plenum commentarium de iis ipsis rebus Centorio tradidisse, unde, quae scripsit, est mutuatus.» Lib. XIII. 375. — Újabban, mint látom, Czimer Károly aknázza ki e gazdag adattárt «Temesvár ostroma» című művének megírásában.